

**Ж. БАЛАСАГЫН атындагы
КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**
**К. КАРАСАЕВ атындагы
БИШКЕК МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 10.22.644 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШИ

Кол жазма укугунда
УДК: 811.161.1:512.154 (575.2) (043.3)

МУСАЕВА ЧЫНАРА ЖУСУПОВНА

**«ОРУС ЖАНА КЫРГЫЗ ТИЛДЕРИНДЕГИ
«ТУУГАНЧЫЛЫК» МААНИСИНДЕГИ ТЕРМИНДЕРДИН
ФУНКЦИЯЛЫК-СЕМАНТИКАЛЫК ТАЛААСЫ»**

10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил
илими

Филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу
үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2023

Диссертациялык иш К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин жалпы жана орус тил илими кафедрасында аткарылды.

- Илимий жетекчи:** **Сыдыков Анарбай Намитаевич**
филология илимдеринин доктору, доцент, К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин жалпы жана орус тили илими кафедрасынын профессору
- Расмий оппоненттер:** **Дарбанов Бүркүт Ерматович**
филология илимдеринин доктору, профессор,
Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин маданият аралык байланыш жана лингвистика кафедрасынын профессору
- Бутешова Айзат Раисовна**
филология илимдеринин кандидаты, Кыргызстан эл аралык университетинин лингвистика жана чөлкөмтаануу кафедрасынын доценти
- Жетектөөчү мекеме:** К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин орус тили жана адабияты кафедрасы (722200, Каракол шаары, Ж.Абдрахманов көчөсү, 103).

Диссертациялык иш 2024-жылдын 11-ноябрында саат 14:00дө Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети жана К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетине караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 10.22.644 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: Бишкек шаары, Фрунзе көч., 547. Коргоонун онлайн трансляциясынын идентификациялык коду: <https://vc1.vak.kg/b/102-tnx-0sb-9tu>

Диссертация менен Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (720033, Бишкек ш., Фрунзе көч., 547), К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин (720040, Бишкек ш., Ч. Айтматов проспекти, 27) илимий китепканаларынан жана Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиянын сайтынан (<https://vak.kg/>) таанышууга болот.

Автореферат 2023-жылдын 11-декабрында жөнөтүлдү.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
ф.и.к., доцент

Каратаева С. К.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу чет тилдерди үйрөнүүгө болгон кызыгуунун өсүшү, маданияттар аралык байланыштын өнүгүшү жана ар кандай түзүлүштөгү тектеш эмес тилдерди, атап айтканда, орус жана кыргыз тилдерин салыштырма-типологиялык изилдөөгө болгон кызыгуунун жогорулашы менен шартталган.

Этнолингвистикалык жана когнитивдик-лингвистикалык аспектиде «тууганчылык» маанисин жана кайын-журтту камтыган терминдердин функционалдык-семантикалык талаасы орус жана кыргыз тилдеринин материалы боюнча комплекстүү изилдөөгө алына элек.

«Тууганчылык» маанисиндеги терминдер азыркы дүйнөдө коомдук ченемдерге, анын ичинде тилдик түзүлүшкө ролун жана таасирин жоготпой, көптөгөн кылымдар бою актуалдуулугун сактап келет.

Диссертациянын негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Изилдөөнүн темасы К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин жалпы жана орус тили илими кафедрасынын тематикалык планына камтылган.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациялык изилдөөнүн негизги максаты—орус жана кыргыз тилдериндеги кандаш тууганчылык жана кайын-журттук терминдеринин патрилинейлик жана матримониалдык микросистемаларын аныктоо. Иште максатка ылайык төмөнкүдөй милдеттер коюлган:

- диссертациялык изилдөөнүн темасы боюнча илимий адабияттарды карап чыгуу;

- изилденип жаткан тилдердеги кандаш тууганчылык жана кайын-журттук системанын терминдерине сандык жана сапаттык мүнөздөмө берүү;

- функционалдык-семантикалык талаанын курамындагы ар бир кандаш тууганчылык жана кайын-журттук терминдеринин ордун аныктоо жана алардын семантикалык түзүлүштөрүндөгү окшоштуктарды жана айырмачылыктарды аныктоо;

- эки тилдеги кандаш тууганчылык жана кайын-журттук терминдеринин функционалдык-семантикалык талааларынын ар тараптуулугун аныктоо жана мүнөздөө, алардын колдонулушун жана улуттук-маданий өзгөчөлүгүн аныктоо;

- кандаш тууганчылык жана кайын-журттук терминдеринин патрилинейлик системасын мүнөздөп, системалаштыруу;

- кандаш тууганчылык жана кайын-журттук терминдеринин матримониалдык системасын мүнөздөп, системалаштыруу;

Иштин илимий жаңылыгы орус жана кыргыз тилдеринин лексикасынын маанилүү катмарларынын бири кандаш тууганчылык жана

кайын-журттук терминдеринин патрилинейлик жана матримониалдык системасынын изилденгенинде; кандаш тууганчылык жана кайын-журттук терминдеринин бирдиктеринин иштешинин этнолингвистикалык өзгөчөлүктөрү салыштырма планда биринчи жолу такталгандыгында.

Функционалдык-семантикалык талаанын алкагында патрилинейлик жана матримониалдык микросистемалардын иерархиясы ачылып, такталган.

Изилдөөнүн практикалык маанилүүлүгү. Изилдөөнүн жыйынтыктары орус жана кыргыз тилдериндеги термин жасоо системасынын фундаменталдуу маселелерин, терминологиялык бирдиктердин адабий котормо теориясынын жана практикасынын проблемаларын, эки тилдүү орусча-кыргызча, кыргызча-орусча сөздүктөрдү түзүүдө изилдөө булагы катары кызмат кыла алат.

Диссертациялык иштин практикалык сунуштамалары: «Орус жана кыргыз тилдеринин салыштырма типологиясы» курсун окутууда; орус жана кыргыз тилдеринин салыштырма грамматикасы боюнча китептерди жана окуу куралдарын түзүүдө; термин жасоо жана функционалдык-семантикалык талаалар маселелери боюнча атайын курстарды, факультативдерди окутууда; терминологиялык проблематика боюнча дипломдук, диссертациялык, квалификациялык иштерди жазууда пайдаланса болот.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. Орус жана кыргыз тилдериндеги кандаш тууганчылык терминдеринин функционалдык-семантикалык талаалары эки тил үчүн универсалдуу болуп саналат, ошол эле убакта алардын колдонулушу ар бир тилдин улуттук-маданий өзгөчөлүгүнө ээ.

2. Тууганчылык терминдери синкреттүү мүнөзгө ээ жана улуттук маданияттын, ошондой эле ар бир элдин байыркы, архаикалык, руханий байлыгынын бир бөлүгү болуп эсептелет.

3. Тууганчылыктын патрилинейлик системасы кыргыз да, орус да этнолингвистикасы үчүн эркек муунунун үстөмдүгүн болжолдойт, бирок кыргыз тилинде ал тереңирээк жана туруктуу мүнөзгө ээ.

4. Тууганчылыктын матримониалдуу системасы жана анын орус тилиндеги терминологиялык курамы экстралингвистика жагынан алып караганда патрилинейликке барабар, ал эми кыргыз тилинде матронимдер өзгөчө конкреттештирилген түзүлүшкө ээ.

5. Тууганчылык терминдеринин ортосундагы гиперо-гипонимиялык жана иерархиялык мамилелер так жиктелип, эки тилде бирдей сакталат.

Тилдик материалдарды топтоо, изилдөөнүн комплекстүү методикасын колдонуу, тематикалык топторду аныктоо, орус жана кыргыз тилдериндеги кандаш тууганчылык жана кайын-журттук терминдеринин иерархиялык

маңызын ачуу жана өзгөчөлүгүн ачып берүү изденүүчүнүн жеке салымы болуп саналат.

Диссертациянын жыйынтыгын апробациялоо. Диссертациялык иштин темасы боюнча докладдар жасалды: Актуальные вопросы образования и науки №1 (71) 2021 с. 98-101 Архангельск. Вопросы устойчивого развития общества. № 2 2021. URL<http://nauka20-35.ru/> Editions. Развитие образования. Т4, № 1 2021г.ИД «Среда». Культура и цивилизация. № 1 2021г. ИД "Аналитика Родис". Вестник БГУ №1 (55). Эл аралык илимий-практикалык конференция КРСУ. Бишкек, 22-23-апрель, 2011-жыл. БМУнун 30 жылдыгына арналган ЖОЖ дор аралык илимий конференция. № 16, 2010.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын жарыяланышы. Изилдөөнүн жыйынтыктары боюнча 14 макала жарыяланып, алардын ичинде КР ЖАКтын тизмесине киргендер - 6, РИНЦ индекстөө системасына кирген рецензияланган мезгилдүү илимий басылмалардан чыкканы 8 макала

Изилдөөнүн түзүлүшү. Диссертациялык изилдөө киришүүдөн, төрт главадан жана корутундудан, адабияттар тизмесинен, тиркемелерден жана таблицалардан турат. Иштин жалпы көлөмү 153 бет.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө теманын актуалдуулугу, изилдөөнүн максаты жана милдеттери, методдору жана принциптери, методологиялык негиздери берилди, алынган жыйынтыктардын жаңычылдыгы аныкталды, коргоого коюлуучу жоболор айтылды, иштин теориялык жана практикалык баалуулугу белгиленди, аны менен катар апробациялоодо диссертациядан алынган жыйынтыктардын мазмунунун толуктугу, ошондой эле диссертациянын түзүлүшү тууралуу маалымат көрсөтүлдү.

«Орус жана кыргыз тилдериндеги «тууганчылык» маанисиндеги терминдердин функциялык-семантикалык талаасын изилдөөнүн теориялык негиздери» деп аталган биринчи бапта орус жана кыргыз тилдериндеги тууганчылык терминдерин изилденүү даражасына сереп салынды. Функциялык-семантикалык талаа теориясы каралды.

Азыркы учурда тилчилер лингвистика илиминде түп-тамырынан бери өзгөрүүлөр болуп, ал тилдик иликтөөдөн адамдан көз карандысыз «антропологиялык феномен» катары сүрөттөлгөн өз алдынча системага өткөндүгүн белгилешет [Кубрякова, 1995: 238].

Лингвистикалык изилдөөлөрдүн жаңы парадигмага – антропоборбордук багытка багыттоосу байкалууда. Ю.В.Дорофеев «лингвистикалык приоритеттердин өзгөрүшү, лингвистикалык издөөнүн жаңы стратегияларынын иштелип чыгышы тилге болгон көз караштар системасынын жана лингвистикалык изилдөө принциптеринин

трансформацияланышына жана тил илиминде жаңы илимий парадигманын калыптанышына алып келди деп эсептейт» [Дорофеев, 2008: 302-309].

Жаңы антропоцентридик парадигма илимде терең тарыхый тамырларга ээ экенин белгилей кетүү керек. Антропологиялык негизде тил илимин түзүү идеясын биринчилерден болуп айткан окумуштуулардын бири – көрүнүктүү немис окумуштуусу В.фон Гумбольдт. Анын пикири боюнча, «Тилди изилдөө өз алдынча түпкү максатты жокко чыгарбайт, бардык башка тармактар менен бирге адамдын рухуна болгон биргелешкен умтулуулардын эң жогорку жана жалпы максатына, адам рухунун өзүн таанып билүү максатына кызмат кылат. анын айланасында көрүнгөн жана жашырылган бардык нерсеге болгон мамилеси» [Ворожбитова, 2005: 367].

Тилдин өнүгүшү тууралуу ой жүгүртүү менен, А. А. Потебня Гумбольдду улай эле анын антропоборбордук мүнөзүн белгилеген: «Чындыгында, тил коомдо гана өнүгөт, ошол эле учурда адам ар дайым өзү таандык болгон бүтүндүктүн, тактап айтканда, өзүнүн уруусунун, элинин, адамзаттын бир бөлүгү болгондуктан гана эмес, коомдук ишканалардын мүмкүнчүлүгүнүн шарты сыяктуу өз ара түшүнүшүү зарылчылыгынан улам гана эмес, адам өзүнүн сөздөрүнүн башкаларга түшүнүктүүлүгүн сезгенден кийин гана өзүн түшүнөт» [Потебня, 1941].

Ономазиологиялык изилдөөлөрдө тилдик фактыларды талдоо маанилерден алардын формаларына багытталган уникалдуу ыкма колдонулат, деп Л. А. Покровская өзүнүн «Историческое развитие лексики тюркских языков» аттуу эмгегинде белгилеген [Покровская, 1961:11-81].

Белгилүү тилчи-окумуштуу Е. Д. Поливанов «Фразеологиялуу лексика тилдик кубулуштардын жападан жалгыз тармагы, анда ошол жамааттын маданиятынын мазмуну ошол доордо түздөн-түз чагылдырылат» деп белгилеп кеткен. [Поливанов,1935:90]. Биз изилдеп жаткан кандаш тууганчылык терминдеринин белгилөө системасына жогоруда айтылгандардын да тиешеси бар экендиги талашсыз.

Тууганчылык системасы гуманитардык илимдердин жалпы проблематикасында өзөктүү маселе болуп келген жана кала бермекчи. Анткени тууганчылыктын өзү салттуу түрдө коомдук мамилелердин негизи болуп саналат, адамдын топтогу ордун, анын жүрүм-турумунун кыркасын аныктайт. Тарыхый жактан социумдун ичиндеги калыптанган мамилелердин жана жоруктардын, милдеттердин жана укуктардын уюму болуу менен, тууганчылык системасы «социалдык турмушту багыттаган жана жөнгө салган кубаттуу жана натыйжалуу каражат катары чыгат»[Уайт, 2004: 174].

Бул туурасында этнологдордун жана социологдордун пикири ушундай. Адамдын туугандарынын жамаатына патрилиниялуу – атасы аркылуу же матрилиниялуу – апасы аркылуу тиешелүүлүгү кандай болгондо да,

фундаменталдуу мааниге ээ. Тууганчылык байланыштын жана мамилелердин болушу адам коомун жаныбардын чөйрөсүнөн обочолойт.

Чындыгында, *тууганчылык* системасы социо-ченемдик маданияттын өзгөчө катмарын макамдайт жана ушул сапатында социалдык турмуштун бардык чөйрөлөрүнө аралашат. Б. Малиновский «Тууганчылыктын алгебрасы» сөз айкашын тегин жерден колдонгон эмес.

Ошентип, ал тууганчылык мамилелердин системасы канчалык татаал жана бардыгын камтыган экендигин баса белгилегиси келген: «Жандуу байланыш бул системаны айрым элдерге мүнөздүү болгон мамилеси жана каада-салты, турак-жай жана кийим-кеченин тартиби, культ жана ырым-жырымдар, билим берүү, айылдардын, шаарлардын, райондордун, облустардын маданий-саясий турмушуна катышуусу менен байланыштырган. Ушундай жагдайдан улам тууганчылык системасына байланышкан көйгөйлөр коомчулуктун көңүл борборунда болду» [Малиновский, 1941]

Родство (тууганчылык) сөзүн В. И. Даль орус тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө мындайча берген: *Родство*, ср. родня, родственная связь, кровные отношения. Близкое родство: на одномъ солнышкѣ онучи сушили! Родство дѣло святое; а- деньги дѣло иное [Даль, 2006].

Тууганчылык темасына кызыгуу көптөгөн практикалык милдеттер менен аныкталат. Алардын ичинен биринчи орунга коомдо жүрүш алган социалдык, этномаданий маалыматты оптималдаштыруу чыгат. Себеби, тууганчылык – бул баарынан мурда адам жашоосунун социалдык чыпкасы болуп саналган татаал баалуулук-ченемдик система.

Башка элдердин, өзгөчө түрк тилдүү элдердин тилдик жана күнүмдүк каада-салттарга байланыштуу окшоштуктары көп болгон туугандык системасына арналган эмгек тууганчылык системасын изилдөөгө жакшы жардам берет.

Демек, тууганчылык системасын изилдөө тийиштүү салттарга ээ. Бирок азыркы учурда терминдердин бул проблемасы менен байланышкан комплекстүү жана жалпыланган изилдөө, тереңден анализдөө зарылдыгы даана, так белгиленди. Бул мындан да маанилүү, анткени азыр тууганчылык системага түз же кыйыр түрдө байланыштуу болгон, маданияттын бул катмарынын маанисин жана максатын, анын коомдук турмушка таасир этүү даражасын ачууга жардам берген бардык адаттан тышкары бай жана ар түрдүү маалыматтарды чогултуу мүмкүнчүлүгү бар.

Иштин 1.2. бөлүмүндө орус тилиндеги тууганчылык терминдерин изилдөө тарыхы каралды, ар башка славян тилдери үчүн *тууганчылык терминдеринин* инвентары синхрондук да [Бурячок, 1954; Моисеев, 1962], диахрондук да [Филин, 1948] аспектиде түзүлдү; *тууганчылык*

терминдеринин жана тууганчылык структурасынын дал келиши (бул лингвистика менен этнография жаатын жакындатты) изилденди. Тууганчылык терминдерин изилдөөдө көптөгөн иштер компаравистика [Бенвенист, 1995; Исаченко, 1953; Козырев, 1968; Кузнецов, 1975] жана этимология [Трубачев, 1959; Трубецкой, 1922; Ляпунов, 1928; Ларин, 1951; Копечный, 1968] боюнча негизделген. Бул эмгекте «Тууганчылык терминдери» ЛСТ диалектологдордун да көңүлүн бурдурган: биринчи кезекте жакын тууганчылыктын терминдеринин инвентарын түзүү жана орус говорлорундагы мүнөзү, айрым терминдердин мотивациялык моделдери жөнүндө айтылат [Шарапова, 1977].

1.3. бөлүмүндө тууганчылык терминдерин кыргыз тилинде изилдөө тарыхы жана түрк тилдүү элдердин лингвисттеринин эмгектери каралган.

Азыркы учурда лексиканын изилденип жаткан катмарынын жалпы түрк терминологиясы (Э. В. Севортян, В. В. Радлов, Л. А. Покровская, С. Садыков, А. А. Бурыкин ж.б.) менен катар, үй-бүлөлүк-тууганчылык мамилелерди чагылдырууга арналган айрым түрк тилдери боюнча көптөгөн илимий эмгектер жарык көрдү.

Мындай изилдөөлөргө Э. А. Бегматов (1995), Л. А. Гаджиева (2009), К. З. Зулпукаров (2016), Л. С. Кара-оол (2004), А. С. Кызласов (1996), И. Кучкортоев (1977), Г. Б. Мадиева (2005), А. А. Машрабов (2005), С. М. Миржанова (2010), К. Мадияров (1991), Е. Н. Мурадымова (2014), М. Ш. Сарыбаева (1991), А. Н. Сыдыков (2020), Е. П. Федорова (2012), Х. Х. Эгемназаров (2010), Ш. Ж. Эржигитова (2018) сыяктуу окумуштуулардын эмгектери таандык.

К. Сейдакматовдун «Сөздөр кантип жаралган» китеби этнолингвистикалык терминологияны изилдөөгө арналган. Эмгекте автор жаныбарлардын аталыштарынын келип чыгышынын себептерин изилдеген [Сейдакматов, 2004].

Эки тилдүү сөздүктөрдүн ичинен К. К. Юдахиндин «Кыргызча-орусча сөздүгүнүн» (1985) этнолингвистикалык агымы даана сезилип, ал кыргыз элинин үрп-адаттарын, салттарын, фольклорун, макал, ылакаптарын изилдөө үчүн абдан бай сөздүк материалды камтыган бөтөнчө энциклопедия болуп эсептелет.

Академик Б. М. Юнусалиевдин «Кыргыз лексикологиясы» (1959), «К вопросу о корне в киргизском и родственных ему языках» (1955) «Заметки по истории киргизского языка» (1965) ж.б. эмгектери бүтүндөй филологиянын өнүгүшүнө жана жеке алганда лексикологияга жана этнолингвистикага баалуу салым кошкондугу менен белгилүү.

Б. М. Юнусалиевдин изилдөөчүлүк методологиясына, эреже катары,

этнографиялык, тарыхый, ономастикалык маалыматтардын бүтүндөй комплексин тартуу менен кеңири фактологиялык негиз, илимий проблемаларды коюнун масштабдуулугу мүнөздүү. Маселен, автор тарыхый аспектиде кыргыз тилинин уңгу сөздөрүн карап жатканда, байыркы жазма эстеликтердин фрагменттерине (V-VIII кк.) жана Махмуд Кашкаринин сөздүгүнө (XI к.), ошондой эле азыркы кыргыз диалектилеринин маалыматтарына жана жакын тектеш (түрк), алыскы тектеш монгол тилдеринин фактыларына таянган.

А. А. Машрабов өзүнүн «Значение терминов родства и их значение в кыргызском и узбекском языках» аттуу ишинде кыргыз жана өзбек тилдериндеги тууганчылык терминдеринин маанилерин синхрондук-салыштырма планда системалуу карашында монографиялык иликтөө жасаган; изилденип жаткан тилдердин тууганчылык терминдеринин функциялык-семантикалык бөтөнчө микросистемасын аныктоо аракети болгондугу байкалат [Машрабов, 2000].

З. К. Дербишева «Ключевые концепты кыргызской лингвокультуры» монографиясында изилдөө үчүн аты уйкаш 25 концептинин репрезентанты болгон түйүндүү 25 сөздү сунуш кылат, алар кыргыз дүйнө таанымынын улуттук концепт чөйрөсүн көрсөтөт. Окумуштуунун пикиринде, улуттук концепт чөйрөсүн төмөнкү концептилер түзөт: Комуз (улуттук инструмент), Бозүй (юрта), Тоо (гора), Бала (ребенок), Жылкы (конь), Бакыт (счастье), Аккалпак, Сөз (слово), Аялзат (женщина), Каада-салт (обычай), Өмүр (жизнь), Өлүм (смерть), Аш-той (пир-поминки), Тууган-урук (родня), Абийир – намыс (совесть), Адамгерчилик (человечность), Ажал (рок), Ынтымак (согласие), Кут (благодать), Арбак (дух), Арман (нереализованное желание), Бата (благопожелание) [Дербишева, 2013].

Е. Н. Мурадымованын «Термины родства в лингвокультурологическом аспекте» диссертациялык иши тууганчылык терминдеринин жана сөздөрүнүн лингвомаданий жана социопсихолингвистикалык маңызын аныктоого, республикада тууганчылык терминдеринин жана сөздөрүнүн функциялануу жана колдонуу бөтөнчөлүгүн сүрөттөөгө жана мүнөздөөгө, кыргыз жана орус тилдеринин тууганчылык терминдеринин өз ара таасири, алардын жандуу сүйлөшүү тилинде жана көркөм адабий чыгармаларда колдонулушуна арналган [Мурадымова, 2010].

К. З. Зулпукаровдун «Введение в китайско-киргизское сравнительное языкознание» китебинде кытай жана кыргыз тилдеринин тыбыш жана уңгу морфемаларынын салыштырма мүнөздөмөлөрү каралат. Салыштырма-диахрондук аспектиде синология менен түркологиянын айрым теориялык проблемалары талкууланат, көптөгөн кыргыз сөздөрүнүн этимологиясы синологиянын көз карашында такталат, сино-тибет тилдери ностраттык

макросистемасына таандык экендиги жөнүндө гипотеза айтылат жана тилдердин маалыматтарына ылайык, ханзу жана кыргыздардын лингвоэтногенетикалык байланыш ыктымалдуулугу жана социомаданий даана байланыштар жөнүндө божомолдор негизделет [Зулпукаров, 2016].

У. Дж. Камбаралиеванын «Основы сопоставительного изучения лексики русского и кыргызского языков» (Бишкек, 2004), «Темпоральная категоризация в концептуальной картине мира» (2018) эмгектери орус жана кыргыз тилдеринин материалдарындагы концептуалдык дүйнө бейнесиндеги мезгилди жана мезгил катыштарын категориялаштырууну изилдөөгө арналган. Изилдөө объектилери - «Время» жана «Убакыт» концепт чөйрөлөрү глобалдуу менталдык бирдик катары когнитивдик лексиканын нугунда комплекстүү анализге алынат.

А. Н. Сыдыков «Летоисчисление: истоки и современность» (2009), «Этнолингвистика» (2020) монографияларында жана «Этнолингвистическая специфика лексики русского и кыргызского языков» (2013) докторлук диссертациясында салыштырма типологиянын алкагында этнолингвистиканын терең катмарларын карайт.

Филология илимдеринин доктору Г. А. Мадмарованын «Межкультурные концепты в тексте художественного произведения» монографиясын өзгөчө баалап кетсек болот. Монографияда С. П. Бородиндин «Звезды над Самаркандом» (XV-XVI кылымдардагы окуялар жөнүндө) тетралогиясынын жана Аммиан фон Бектин «Гунны» (б. э. III-IV к.к. хуннулардын тарыхы жөнүндө) текстинде маданият аралык концептилерди жана аймактык сөздөрдү изилдөө көрсөтүлгөн.

Л. С. Кара-оолдун «Термины родства и свойства в тувинском языке» диссертациялык иши тува тилинин тууганчылык терминдеринин системасын жана сапаттарын көрсөтүүгө жана сүрөттөөгө арналган [Кара-оол, 2004].

Е. П. Федорова «Термины родства и свойства в якутском языке» илимий ишинде түрк тилдеринин ичинде якут тилинин орду тууралуу кыскача маалыматтарды берет, ошону менен катар якут тилинин структуралык-семантикалык аспектиге ыктаган социалдык терминдерин көрсөтөт [Федорова, 2012].

Диссертациянын экинчи бабы изилдөөнүн материалдарына жана методдоруна арналган. Иште баяндоо, синхрондук-салыштырма жана компоненттик (семалык) анализ методун камтыган комплекстүү методика пайдаланылды. Бул методдордун ыкмалары чет элдик, орус, кыргыз лингвисттеринин эмгектеринде иштелип чыккан жана баяндалган: А. М. Кузнецов, О. Н. Селиверстова, М. Е. Ластева, А. С. Кызласов, Л. С. Кара-оол, К. М. Мусаев, А. Н. Сыдыков, М. Ш. Сарыбаева, А. А. Машрабов, Е. Н. Мурадымова, Х. Х. Эгемназаров, Е. П. Федорова ж.б.

Сөз жасоо жана термин жасоо маанилерин ачып берүү үчүн салыштырма метод колдонулуп, ал коюлган милдеттерди ийгиликтүү иштеп чыгууга олуттуу көмөк көрсөттү. Ал орус тилин кыргыз тилине салыштыруу менен жакын жана алыс тууганчылык маанисинин терминологиялык лексикасынын өзгөчөлүктөрүн көрсөтүп бере алды. Бул методдун маанилүүлүгүнө шек жок, себеби анын жардамы менен кээ бир терминдердин калькалоо объектисин, ошондой эле терминологиялык сөз жасоодо моделдөөнүн жаңы методдорун орнотууга болот.

Изилдөөнүн объектиси болуп орус жана кыргыз тилдериндеги кандаш тууганчылык жана кайын-журттук маанидеги лексикалык фонду эсептелет. Ал эми орус жана кыргыз тилдериндеги кандаш тууганчылык жана кайын-журттук терминдеринин мамилелеринин системасы изилдөөнүн **предмети** болуп саналат.

Ар башка структурадагы тилдердин *тууганчылык терминдер* системасын изилдөөдө синхрондук-салыштырма метод системалуу метод менен биргеликте дээрлик ыңгайлуу жана жемиштүү. Чет өлкө лингвистикасынын бир катар эмгектеринде тууганчылык терминдери герман тилдеринин материалында салыштырма-тарыхый планда изилденген. XIX кылымдын ортосунда бул маселе немец окумуштуусу Яков Гримм, кийинчерээк Дельбрюк, Шуф, М. М. Гухман жана башкалар тарабынан изилденген [Гухман, 1978: 93-115].

Азыркы учурда лингвистикалык изилдөөлөрдө азыркы методдорго тиешелүү болгон системалуу метод активдүү колдонулуп келет. Бирок белгилей кетүүчү нерсе, тилдин бардык катмарларын изилдөөдө ал дайыма эле жыйынтык бере бербейт. Системалуу метод тилдин сөздүк материалдарын иликтөөдө өтө жеңил эмес жана бир топ ыңгайсыздыкты жаратат. Ар бир тилдин лексикалык материалы өзгөчө болгондуктан, бул методдун ыңгайсыздыгын жана татаалдыгын жаратат. Морфологиянын, фонетиканын же синтаксистин материалына караганда, бул системалык иликтөөгө оңой менен алынбайт.

Ошентип, изилдөөнүн материалдарын жана методдорун жалпылоо менен, тилдерди тектештирме-типологиялык изилдөө жалпы теория үчүн баалуу методологиялык негиз болуп, дүйнө тилдеринин системасында ар биринин ордун аныктоого жардам берет деген жыйынтыкка келдик.

«Орус жана кыргыз тилдериндеги патронимдердин функциялык-семантикалык талаасы» аттуу үчүнчү бапта орус жана кыргыз тилдериндеги улуу жана кичүү муундун патрилиялуу системасы жана айрым терминдер каралды.

«Патрилинейлик» - теги, туугандык жана аталык мурастын эсеби [БРЭ, 2009].

Г. Ц. Цыбиковдун пикиринде, патронимия отурукташкан элдерде гана эмес, көчмөн жана жарым-жартылай көчмөн калктарда да болгон. Ал жалпы көчмөн жерлери бар жана чогуу жүргөн тектеш үй-бүлөлөрдүн тобун билдирген. Көчмөндөрдүн типтүү патронимдери – *улустар* азыркыга чейин бүт Монголияда кездешет. Улус 5-8, сейрек 8-12 боз үйдөн турат, алар көбүнчө жакын тууганчылык менен байланышкан жана тынымсыз бирге көчүп жүрүшөт [Цыбиков,1981: 481].

Жогоруда белгиленгендей, патронимиянын спецификалык жана айырмалоочу белгилеринин бири - анын ата-бабасынын энчилүү атынан келип чыккан аты. Славян тилдеринде бул ысымдар *-ичи, -овичи* мүчөсү барлар. Ушундай эле ысымдар латынчада *ani*, англис-германчада *ing, ung, ingen, ungen*, скандинав тилинде *son*, иран тилинде *заде* ж.б. Бул мүчөлөр жана приаставкалар *уулдары* же *балдары* дегенди билдирет.

Ушундай эле славян тилдеринде *братство* же *племе*, иран *тохум* (*тухум*)- семья, түрк-монгол сеок - «сөөк» *тамыр, негиз*, арабча *наслун-муун* сөзүнөн *насыл* (*нэсл, несил, эсил*), арабча *жинс* - *тукум*, иранча – *арха – арка, бел* ж.б. ошондой эле мүнөзгө ээ: *карындаш* – кыргыздарда жатындаштар же түркмөн-нохурлиде *гарындаш, тууган* – кыргыздарда *туу* (рожать) сөзүнөн алынган.

3.1. бөлүм орус жана кыргыз тилдериндеги улуу муундун патронимдерине арналган. Тууганчылык терминдеринин мааниси жана патрилиниялуу системанын сапаттары ар кандай болот: а) кандаш тууганчылык маанилери (М.: *ата, чоң ата, баба буба, жете, жото, небере, чөбөрө ж.б.*) жана б) кандаш эмес тууганчылык маанилери (*күйөө, жезде, күйөө бала ж.б.*).

Профессор А. Н. Сыдыковдун «Сакральное число «семь» в кыргызской этнолингвистике» [2020] макаласында кыргыздар байыркы замандан бери санжыраны ыйык тутуп келишкендигин белгилеген. Ага күбө катары «санжыра» деп аталган элдик чыгармалар, «Манас» эпосу, «Эр Төштүк» эпосун алсак болот. Көөнө мурастарды сактап калуу үчүн өзөктүү ыйык *жети* саны эсептелип, ал өзгөчө ата-бабаларды, алардын турмушун, экономикалык ишмердүүлүгүн, социалдык шарттарын, саясий түзүлүшүн ж.б. эстеп жүрүү үчүн колдонулган.

Биздин көз карашыбызда, «жете» термининин уңгусунда жети саны бар, кыргыздар ар бир адам жети атасын билүүгө милдеттүү, «Жети атасын билбеген кул», ошондой эле: «Тектүү жердин кызын ал» деп келишкен.

Кыргыздар жети ата өткүчө туугандардан кыз алууга же турмушка чыгууга, сөөк жаңыртууга тыюу салышкан, бирок *левират* (латын. *Levir* – күйөөсүнүн иниси, кайниси) жесирди кайниси же маркумдун жакын туугандары менен нике кыюуга жана бөлөлөрдүн турмуш куруусуна (башка

элдерде бөлөлөрдүн никеге турушу милдеттүү же артыкчылыктуу никенин бир түрү) [БРЭ] уруксат берилген.

«Манас» эпосун айткандар башкы каармандын санжырасын айтып, андан соң негизги мазмунуна өтүшкөн. Улуу манасчы Сагымбай Орозбаковдун вариантында алгач кыргыздардын ата-бабалары Кара-хан жана Өгүз-хан, андан кийин Манастын өзүнүн ата-теги Аланча-хан, Байгур, Бабыр-хан, Төбөй, Көгөй, Ногой жана Жакып (Манастын атасы) деп айтылат [Манас; т.1].

«Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө» (КТС) тиркемеде ылдыйдан өйдө, өйдөдөн ылдый кеткен жыйырмага жакын аталыш көрсөтүлөт. Албетте, бул маалыматтар чогултулган жана диалектилик болуп саналат жана иреттик белгилөөгө жатпайт.

Кыргыздар иерархиялык типтеги атайын терминологияны колдонушкан: *ата, чоң ата, баба, буба, кубар, жото, жете*

Негизги варианты сөздүктүн «Жети ата» уясында берилет: 1. Ата (отец) 2. Чоң ата (дед) 3. Баба (прадед) 4. Буба (прапрадед) 5. Куба (прадед-5) 6. Жото (прадед-6) 7. Жете (прадед-7) [КТТС].

Ошентип, орус жана кыргыз тилдериндеги улуу муундун патрилиниялуулугун төмөнкү таблицада көрсө болот:

Таблица № 33.1.- Патронимдердин улуу мууну

кыргызча	ал(он(а))он(а)	орусча	он(а)
	Ата		Отец
	Чон ата		Дед
	Баба		Прадед
	Буба		Прапрадед
	Куба		-----
	Жото		-----
	Жете		-----
	Ата тек		Предок
	Белгисиз ата		Пращур

3.2. бөлүмдө кичүү муундун патронимдери каралган. Биздин оюбузча, кыргыздар келечекти көздөй да жети муунга чейин санашкан. Мисалы, кимдир бирөөнү мактап же бата берип жатканда «Өркөнүң өссүн» дешкен, бул «Укум-тукумуң бакытлуу болсун» дегенди билдирген. Кеңири колдонулуп жүргөн варианттарын эске салсак: 1. Бала (сын) 2. Небере (внук) 3. Чөбөрө (правнук) 4. Кыбыра (праправнук) 5. Тыбыра (правнук-5) 6. Чүпүрө (правнук-6) 7. Өркөн (правнук-7).

«Манас» трилогиясынын айрым айтуучулары байыркы салтты улай, дагы 4 урпактарын кошуп, алар баскынчылардан өз элин коргогон деп, башкы каармандын урпактарын келечекти карай жетинчи муунуна чейин жеткирет.

Кыргыз адабиятында алар кичи эпостор деп аталат.

Алсак, Жусуп Мамайдын вариантында булар айтылат: «Манас»1. «Семетей» 2. «Сейтек» 3. «Кененим» 4. «Сейитим» 5. «Асылбача-Бекбача» 6. «Сомбилек» 7. «Чигитей» [Жусуп Мамай, «Манас»].

Кичүү муундун орус жана кыргыз тилдериндеги патрилиниялуугун төмөнкү таблицада көрсөк болот:

Таблица 3,3.2 - Патронимдердин кичүү мууну

кыргызча	ал(он(а))	орусча	он(а)
	Бала(уул)		Сын
	Небере		Внук
	Чөбөрө		Правнук
	Кыбыра		Праправнук
	Тыбыра		-----
	Чүпүрө		-----
	Өркөн		Потомок

Мында орус тилинин «потомок» сөзүнүн эквиваленти «урпак» сөзүн маанисин карап көрсөк «Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө» мындай берилген:

«урпак» - келечектеги жаш укум - тукум. Н.: *Биздин кылым укмуш сонун. Укмуш эмгек калса экен! Бул кылымдын толук сыры, Урпактарга барса экен.* (А. Токомбаев) *Наш век прекрасен тем, что совершались великие дела. И пусть история дойдет до потомков. Баатырдан калган шумкарым. Бабадан калган урпагым.* («Семетей»). *Сокол мой доставшейся мне от богатыря и предков.*

К. К. Юдахин «урпак» лексемасын мындай түшүндүрөт:

«урпак» - 2. перен. потомок потомки потомство; *Өтүптүр чоң бабабыз Тагай деген, урпагы биз экенбиз калган анын. Жил когдa-то наш предок Тагай, мы - оставленное им потомство.*

Орус тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө «потомок» лексемасы С. И. Ожеговдун редакциясында буларды билдирет:

«потомок»- 1. Человек по отношению к своим предкам. Н.: *Потомки великого полководца.* 2. мн. Люди будущих поколений. (высокое)

3.3. бөлүмдө нике боюнча «муж- күйөө», «примак- күч күйөө» терминдеринин орус жана кыргыз тилдериндеги маанилери каралды. «Муж» жана «күйөө» лексемалары өзүнүн негизги маанилеринде дал келет, эки тилде лексемалар көп маанилүү жана көп функциялуу, «муж» жана «күйөө» лексемаларынын синонимдери бар, орус тилинен айырмаланып кыргыз тилинде «күйөө» термининин фразеологикалыктары бар, алар «эр жет», «эр жеткен адам». «Примак» жана «күч күйөө» лексемаларын которгондо баштапкы маанисин жоготот, эки тилде тең «примак» жана «күч күйөө»

лексемаларынын синонимдери байкалбайт.

«Примак» жана «күч күйөө» лексемалары лингвистикалык катышта окшош, бирок маданият таануучулук катышта ар кандай маани берет.

3. 4. бөлүм кыргыздын тууганчылыгынын «бөлө» терминине жана анын орус тилиндеги эквивалентине арналган.

Изилдөөнүн негизинде төмөнкүдөй жыйынтык жасалды: кыргыздын «бөлө» термининин болушу кыргыз элинин маданияты, салттары жана үрп-адаттары менен шартталган жана байланышкан, тууганчылык терминдеринин **семантикалык** талаасы тилди алып жүрүүчү үчүн түшүнүктүү, ал үчүн психологиялык чындыкка ээ, тууганчылык терминдеринин семантикалык талаасы автономиялуу жана тилдин өз алдынча подсистемасы катары бөлүнө алат, ар бир семантикалык талаа тилдин башка семантикалык талаалары менен байланышып, жыйындысында тилдик системаны, кыргыз тилинде ар бир муун боюнча тууганчылыктын айрым терминдерин пайда кылат, улуттук маданияттын уникалдуулугун көрсөтөт, тууганчылык терминдеринин эквиваленттүүлүгү лингвистикалык антропологиянын уникалдуулугун көрсөтөт; «бөлө» - кыз бир туугандардын балдары (бири - бирине карата). М.: *Шабыркүл бир тууган бөлөм болот. Шабыркуль моя двоюродная сестра (сестренница)*. [КТТС].

К. К. Юдахинде *бөлө* тууганчылыкка байланыштуу кыргыз термини төмөндөгүдөй туюндурулат:

«бөлө» - (же *карын* бөлө – здесь имеется ввиду, *утроба*) эне жактан туугандар. М: *Бөлөм, бөлөм үчүн өлөм* (лакап); *Сураштыра келсе карын бөлө чыгат*.

Көптөгөн түрк, анын ичинде кыргыз тилдеринде «эне» жана «атанын» туугандарынын тийиштүү терминдер менен так бөлүнүшүн байкайбыз. Ошол эле учурда, орус тилинде тууганчылык байланыштардын жакындыгы улуу же кичүү муундар патрилиниялуу жана матрилиниялуу катышы боюнча муундардын саны менен аныкталат: *двоюродный брат (сестра), двоюродный дядя (тетя), троюродный брат (сестра)* ж.б.

3. 5. бөлүм эне тараптан тууганчылыктын «таята(тайата)», «таене(тайэне)», «тай», «төркүн» кыргызча терминдерине арналган.

Тай термининин этимологиялык анализи бул терминдин көпчүлүк түрк тилдеринде жана кыргыз тилиндеги *тайдын* фонетикалык вариантына караганда дээрлик архаикалык экендигине алып келди. *Таай* термининин мындан да баштапкы варианты *тага/тагай* сөзүнө барып такайт. Л. А. Покровскаянын пикиринде (1961), бул терминдин андан аркы фонетикалык өнүгүшү интервокалдык позицияда *г* тыбышынын түшүп калып, үндүүлөрдүн созулушуна байланыштуу болуу керек. Натыйжада үндүү созулма болуп калган. Мындай созулманын издери якут тилинин *таай*, ошондой эле

алтайдын *таай*, туванын *даай* азыркы варианттарында чагылдырылган. Башка түрк тилдеринде бул терминдин андан аркы структуралык өнүгүшү жүргөн: тага > тагай > таай > даай > дайын > дайы > тай (М.: в казак тилинде «тага»).

3. 6. бөлүм социалдык тууганчылыктын «өгөй бала/пасынок», «өгөй кыз/падчерица», «өгөй ата/отчим», «мачеха/өгөй эне» терминдеринин семантикалык талаасы жана кыргыз тилинде «өгөй» лексемасынын мааниси каралды. Төмөнкүдөй жыйынтыкка келдик: *отчим, мачеха, пасынок, падчерица* лексемалары жана кыргыз *ата, эне, бала, кыз* терминдери *өгөй* сөзү менен айкалышта өзүнүн негизги мааниси менен дал келет, эки тилде тең өтмө маанилери байкалат, эки тилде тең лексемалар көп маанилүү жана көп функциялуу, орус тилинен айырмаланып, кыргыз тилиндеги кыйыр тууганчылык терминдери *өгөй ата, өгөй эне, өгөй бала, өгөй кыз* сыяктуу фразеологикалык ээ, «өгөй» лексемасына денотативдик мааниси боюнча төрт орус лексемасы туура келет.

Салыштырылган тилдер үчүн аталык туугандык тутуму универсалдуу, «туугандык» мааниси бар функционалдык-семантикалык талаанын өзөктүү маанилери бирдей, перифериялык номинациялардын өзүнө тиешелүү өзгөчөлүгү бар.

Таблица 3.3.6 - Өгөй

Өгөй	Ата	Отчим
	Эне	Мачеха
	Бала	Пасынок
	Кыз	Падчерица

Төртүнчү бап «Орус жана кыргыз тилдериндеги матронимдердин функциялык-семантикалык талаасы» болуу аталат.

4. 1. бөлүмдө орус жана кыргыз тилдериндеги улуу муундун тууганчылык матромониалдык системасы каралган.

Матронимия (латынча *mater, matris* – энежана грек. *онума* – ат; генеаномия), өзүн матроним – жалпы аял тегинин (эпоним) аты боюнча атаган матрилиниялуу үй-бүлөлүк-тууганчылык же резиденттик топ.

«Матрилиниялуулук» - тууганчылыкты эне жактан эсептөө [БРЭ, 2012].

Азыркы маданият таануучу окумуштуулардын актуалдуу милдеттеринин бири – адамзат жашоосунун башатына тамыр алып келген аялдын жүрүм-турумунун айрым стандарттары жана *Умай эненин* архетибине байланышы бар салттуу коомдо аялдын ролун изилдөө болуп саналат.

Матриархат теориясынын пайда болушу менен окумуштуулар аялдын тарыхтагы ордун жана ролун жаңыча аңдай башташты. Биринчилерден болуп буга И. Я. Баховен көңүл буруп, 1861-жылы жарыяланган «Материнское поле» эмгегинде адам коомунун өнүгүүсүнүн спецификалык стадиясында

матриархаттын болгондугу жөнүндө теорияны түзгөн.

Матриархатта («энелердин бийлиги») тууганчылык эсеби аял тараптан гана – энеден кызга карай өткөн [Бахофен, 1996: 217].

Матронимдер идеясы жаңы эмес жана тарыхта кездешкен көрүнүш. Илгери балдар эненин атын («матчество») эненин дээрлик жогору мартабасы болсо, жана (же) атасына караганда баланын жашоосунда көбүрөөк мааниге ээ болсо, башкача айтканда, матронимди атасынын макамы энесиникине салыштырмалуу төмөн болгон жаш боярлар жана ханзадалар (царевич), ошондой эле жесирлердин балдары алган. Ал эле эмес, «матчество» *бастард* деп эсептелген, б.а. мыйзамдуу никеден тышкары төрөлгөн балдарга берилген (азыркы Россияда жана Кыргызстанда «матчествону» мыйзамдаштыруу жөнүндө маселе кайрадан көтөрүлүп жатат – Ч. М.).

В. В. Радловдун сөздүгүндө *аял эне (родитель женского пола)* маанисиндеги *мама (wawa)* лексемасы өз энеси маанисинен тышкары аялдын эмчегин да билдирген [Радлов, 1899, 64].

Аял эне маанисинде («өз эне») кыргыз адабий тилинде *эне же апа* (мать) лексемалары туруктуу колдонулат.

«Аял эне» мааниси («өз энеси») кыргыз тилинде кээде *эже* лексемасы (атасынын кыз бир тууганы) менен туюнтулат, бул Л. З. Будагов тарабынан да белгиленет.

Ал мындай деп жазат: «... кыргыз тилинде чоң энеси тирүү болсо жана алар менен бирге жашаса гана өз энесин эне дебестен, «эже» же «апче» деп аташат» [Будагов, 1960: 416].

Апа лексемасын семантикалык мүнөздөө көрсөткөндөй, «жакын туугандык» семасы семантикалык структурасында «өз эне» маанисинде колдонулган учурда гана *апа* лексемасынын негизи болуп саналат. Башка учурларда «жакын туугандык» семасы семантикалык структурасында четтетилет, нейтралдашат жана катыштык (свойство) маанисине ээ болот.

Кыргыз тилинде *апа* сөзү көптөгөн синонимдик катардын функциялык-семантикалык компоненти болот:

- 1) «өз эне» маанисинде эне - апа;
- 2) «атанын кичүү аялы» маанисинде апа – токол
- 3) «улуу эже» маанисинде апа – эже.

Бул синонимдик парадигмалардын доминанты катары *эне («мать»)* лексемасы көрсөтүлөт.

Эне доминанттык лексемасы бир нече функциялык-семантикалык микросистеманын курамына кирет: М.: 1) эне - ата; 2) эне - бала; 3) эне-эже жана тайэже; 4) эне- таяке; 5) эне – кайнэне; 6) эне-тай ата ;7) эне - чоң эне; 8) эне – кичи эне ж.б.

1-5 атоомдордо *эне-апа* сөзү «өз эне» маанисинде колдонулат жана

«келин» катышына карата болот); алтынчыда – төрт: жаш курак даражасы, тууганчылык мамилелери, табигый туугандык, социалдык абал (*кайната* – үй-бүлө башчысы); жетинчиде – үч: жаш курак даражасы, тууганчылык мамилелер, социалдык абалы (*эне-апа* «өз энеси» үй-бүлөдө күйөөнүн кичи аялы болсо, *чоң энеге* баш ийет; *чоң эне кичи эне-кичи апага* карата улуу аялы болсо, күйөөсүнөн кийинки үй-бүлө башчысы болуп саналат. Бул учурда эне-апа сөзү семантикалык жактан *чоң эне* сөзүнө дал келет)

Иште келтирилген мисалдарга жараша төмөнкүдөй жыйынтыкка келдик: «мать, мама» жана «апа, эне» лексемалары негизги маанилеринде дал келишет, эки тилде тең өтмө мааниси бар экендиги байкалат, «мать» жана «апа» синонимдерге ээ, орус тилинен айырмаланып, кыргыз тилинде «чоң эне» (бабушка) лексеманын болушу тууганчылык терминдеринин патрилиялуу жана матримониалдуу мамилелерди көрсөтөт, тууганчылык терминдеринин семантикалык талаасы тилди алып жүрүүчүгө түшүнүктүү жана ал үчүн психологиялык чындык болуп саналат, эки тилде тең улуу муундун матронимдери «Родина Мать», «Жер Эне» фразеологикалыктарына ээ ж.б., тай эне кыргыз лексемасы орус тилинде бабушка сөзү менен берилип, тууганчылык мамилелердин ата тараптан да, эне тараптан да тең маанилүүлүгүн көрсөтөт.

Демек, жогруда келтирилген мисалдарга таянуу менен, улуу муундун матронимдерин төмөнкү таблицада көрүүгө болот:

Таблица 4.4.1 - Матронимдердин улуу мууну

кыргызча	ал(он(а))	орусча	он(а)
	Эне, апа		Мать, мама
	Чон-эне, тай-эне		Бабушка
	-----		Прабабушка
	-----		Прапрабабушка

4. 2. бөлүм орус жана кыргыз тилдериндеги кичүү муундун матронимдерине арналган. «Дочь» жана «кыз» лексемалары мааниси боюнча дал келет, бирок кыргыздын тууганчылык «кыз» термини орус тилине которгондо «девушка» маанисин берип калат. «Кыз» лексемасы кыргыз тилинде «дочь» маанисине ээ болуш үчүн жак таандык *-ы* аффикси колдонулат, б.а. *кыз-ы*. Матронимдердин кичүү муундун тууганчылык терминдерин билдирүүчү лексемалар кыргыз тилинде орус тилине караганда көп. «Внучка» жана «небере кыз» негизги маанилери боюнча дал келет. «Небере кыз» кыргыз тилинде синонимдик «жээн» лексемасына ээ, ал кыздын уулун же кызын орус тилиндеги «үч» лексемасын билдирет. Кичүү муундун матронимдерин билдирүүчү терминдери кыргыз тилинде «жети» же андан көп, бирок алар дээрлик колдонулбайт, кыргыз тилинде айрым терминдердин

болушу элдин маданияты, салттары жана үрп-адаттары менен шартталат.

Таблица 4,4.2 - Матронимдердин кичүү мууну

кыргызча	ал(он(а))	орусча	он(а)
	Эне, апа		Мать, мама
	Кыз		Дочь
	Жээн		Внучка
	-----		Правнучка

4.3. бөлүм орус жана кыргыз тилдеринде түз катышы боюнча аялдын тууганчылык терминдеринин функциялык-семантикалык талаасына арналган.

«Родитель женского пола—сын дочь моей матери» (*эне мать - бала, сын*) маанисиндеги функциялык-семантикалык микросистеманын мүчөлөрүнүн семантикалык структурасы үч белгиге (семага) карата ар кандай: 1) *табигый туугандык* (эгер *бала кыз*, 2) *жааш курак даражасы*, 3) *социалдык абал*.

Кыргыз тилинде *эне*, орус тилинде *мать* сөзү жогоруда айтылгандай, тууганчылык жана катыштык маанисинде ФСМСнын парадигмалык катарын төмөнкү мааниде уюштурат: 1) гиперонимо-гипонимикалык микросистема: *ата – эже* «отец» - «ата тараптан эжеси». Бул ФСМСларда алардын курамдык компоненттери жалпы интегралдык «жакын тууганчылык» семасына ээ жана бир эле убакта ар бир компонентке өзүнчө, дифференциялык семага таандык катышта бири-биринен айырмаланат.

Таблица 4, 4.3(а) - Тетя

Отец	он(она)	мать	1. Естественный род
Тетя (сестра отца)		Тетя (сестра матери)	2. Степень возраста
			3. Соц. положение

Таблица 4.3(б). Эже

ата (отец)	ал(он(а))	эне(мать)	1. Естественный род
Эже (карындашы же эжеси)			2. Степень возраста
			3. Соц. положение

4.4. бөлүмдө орус жана кыргыз тилдериндеги нике боюнча: «жена», «аялы» катыштык терминдеринин функциялык-семантикалык талаасы каралган. Байыркы түрк эстеликтеринде биринчи үнсүзү менен айырмаланган *gatun* же *hatun* сөзүнүн эки фонетикалык варианты табылган. Башкы үнсүзү менен бул айырмачылык азыркы түрк тилдеринде, аны менен катар кыргыз тилинде да байкалат. Бирок азыркы кыргыз тилинде *катын* лексемасы оозеки кептеги жөнөкөй форма болгондуктан, аз колдонулат.

Орус жана кыргыз тилдеринде каралып жаткан *аял, катын, жена* лексемалары көп маанилүү жана көп функциялуу, синонимдери жана фразеологикалыктары бар, семантикалык жактан бардык мамилелерде окшош, бирок орус тилинин бир лексемасына кыргыз тилинин 6 бирдиги туура келет. Орус тилинен айырмаланып, кыргыз тилиндеги тууганчылык терминдери фразеологикалыктарга ээ: *катындын карасы, катын-кыздар, катын-калач, жена* жана *токол* лексемалары семантикалык жактан дал келет, бирок социалдык абалы боюнча дифференцияланат. Кыргыз тилинде араб жана иран тилдеринин таасири байкалат, орус тили үчүн «токол» лексемасы *лакуна* болуп саналат;

Таблица 4,4. 4 - Аялы

Жена(супруга)	Катын
	Аялы
	Зайыбы
	Жары
	Жубайы
	Токол

4.5. бөлүм орус жана кыргыз тилдериндеги «сваты», «кудалар» катыштык терминдеринин функциялык-семантикалык талаасы каралат. «Нике менен байланышкан катыштык» мазмунунда *күйөө* жана *келиндин ата-энеси* (бири-бирине карата) маанилүү орунду ээлейт, ал кыргыз тилинде *кудалар*, орус тилинде *сваты* лексемасы менен берилет.

Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө *куда* сөзү мындайча туюндурулат:

«куда»- күйөө менен келиндин аталарынын же алардын агайын-туугандарынын бири - бирине карата аталышы, жакындыгы. М.:Атабек куданын айтканы айткандай болсун (К.Жантөшов).

Күйөөсүнүн атасы жана апасы, аялынын атасы жана апасы («аял менен эркектин ата-энеси») кыргыз тилинде бир эле *кайната* жана *кайнене* лексемалары менен айтылат. Белгилей кетсек, кыргыз тилинде аялдын *синдисинин* күйөөгө карата «*балдыз*» лексемасы менен белгиленип, кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө төмөнкүчө каралат: «*балдыз*»-1. аялынын *синдисинин* (карындашынын күйөөсүнө карата аялынын эжеси).

К. К. Юдахин *кайын* лексемасын кыргыз тилине *бажа* деп которгон. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө: «*бажа*» - эже-силердин күйөөлөрү (бири-бирине карат) - эже-синдилердин бири-бирине карата күйөөлөрү.

Салыштырылган тилдер үчүн матримониалдык системасы универсалдуу, ар бир тил үчүн системанын ичинде уникалдуу.

Функционалдык-семантикалык чөйрөдөгү матронимдердин өзөктүү маанилери бирдей, ал эми перифериялык номинациялардын өз спецификасы бар.

Таблица 4,4.5 - Сваты. Кудалар

кыргызча	ал	орусча	он
	Кайната		Тесть
	Кайнэне		Теща
	Бажа		Свояк
	Кайнэже		Свояченица
	Балдыз		-----
	Кайын-журт		-----

кыргызча	ал	орусча	она
	Кайната		Свекр
	Кайнэне		Свекровь
	Кайнага		Деверь
	Абысын		Сношеница
	Кайынсиңди		Золовка
	Күйөө-бала		Зять
	Кайын – журт		-----

КОРУТУНДУ

Жүргүзүлгөн изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча төмөнкү корутундулар жана практикалык сунуштамалар жасалды:

1. Айрыкча тил системасы менен лексика-семантикалык система туюндуруу жагынан да, мазмуну жагынан да бир убакта жашайт. Кандаш тууганчылык жана кайын-журт терминдери автономдуу болуп, функционалдык-семантикалык талаалардын лексикалык бирдиктери катары өзгөчөлөнсө болот, алар тилдин өз алдынча подсистемасы болуп саналат. «Тууганчылык» мааниси бар функционалдык-семантикалык талаа башка семантикалык тармактар менен байланышып, аны менен бирге тилдин терминологиялык системасын түзөт.

Орус жана кыргыз тилдеринин кандаш тууганчылык жана кайын-журттук терминдери, кандаш тууганчылык жана кайын-журттук терминдеринин гетерогендик системасынын башка бирдиктериндей эле гипонимия жана эквонимия кубулуштарына катышы бар, бул аркылуу ар бир тилдин сөздүк курамынын тууганчылык терминдеринин жалпы системасына карата өзгөчө подсистемалуулугу аныкталат.

2. Сөз жасоо жана термин жасоо маанилерин ачып берүү үчүн

салыштырма метод колдонулуп, ал коюлган милдеттердин аткарылышына олуттуу көмөк көрсөттү. Анын жардамы менен орус тилин кыргыз тили менен салыштырууда кандаш жана кандаш эмес тууганчылык маанисиндеги терминологиялык лексиканын өзгөчөлүктөрүн ачып берүүгө мүмкүн болду. Бул методдун маанилүүлүгүндө шек жок, себеби анын жардамы менен көптөгөн терминдердин универсалдуулугун жана уникалдуулугун, ошондой эле терминологиялык сөз жасоодо моделдөөнүн жаңы методдорун белгилөөгө шарт түзүлөт.

3. Тууганчылыктын патрилиялуу системасы салыштырылып жаткан тилдер үчүн универсалдуу болуп саналат. Бирок системанын ичиндеги тууганчылык мамилелерди айрым терминдер менен белгилөө ар бир тил үчүн уникалдуу.

«Тууганчылык» маанисиндеги функциялык-семантикалык талаанын өзөктүү маанилери иденттүү, ал эми перифериялык атоолор өз спецификасына ээ.

Салыштырылып жаткан тилдерде тууганчылык терминдери көп маанилүү жана көп функциялуу. Кыргыз тилинде улуу муунду билдирген патронимдер орус тилине караганда көбүрөөк.

4. Салыштырылып жаткан тилдер үчүн тууганчылыктын матромониалдуу системасы универсалдуу, бирок ар бир тил үчүн системанын ичиндеги өзүнчө терминдер менен тууганчылык мамилелерди белгилөө уникалдуу болуп саналат.

Матронимдердин өзөктүү маанилери функциялык-семантикалык талаада иденттүү, ал эми перифериялык атоолор өзгөчөлүнөт.

Орус жана кыргыз тилдеринде матромониалдык системанын улуу муундагы тууганчылык терминдери көп маанилүү жана көп функциялуу. Кыргыз тилинде орус тилине караганда улуу муунду билдирген матронимдер кичүү муундуку сыяктуу эле азыраак.

Салыштырылып жаткан тилдерде матромониалдуу системада нике боюнча катыштык терминдери көп маанилүү жана көп функциялуу, синонимдерге жана фразеологикалык катышта бардык учурда окшош.

5. Орус жана кыргыз тилдеринин аялга тиешелүү аталыштардын кандаш тууганчылык жана кайын-журттук системасы мазмуну боюнча айырмаланбастан, чагылдыруу өңүтүндө айырмаланып турары биздин изилдөөнүн жыйынтыктары менен тастыкталды. Мисалы, «*аял эне*» мааниси кыргыз тилинде *эне, ана*, ал эми орус тилинде *мать*; кыргыз тилинде *ата-эненин улуу кызы – эже, кичүүсү – сиңди* (эркек үчүн - карындаш), ал эми орус тилинде *ата-эненин кызы – сестра* аталыштагы бир термин менен берилип, кошумча жаш курагы көрсөтүлөт: *старшая же младшая*.

6. «Тууганчылык» маанисиндеги терминдердин ФСТнын ичинде эки тилде тең сөздөрдүн лексикалык-семантикалык топтору (ЛСТ) белгиленди. Кандаш тууганчылык жана кайын-журттук маанисиндеги тууганчылыктын функциялык-семантикалык негиздеги ЛСТнун базалык номенклатурасы аныкталды жана классификацияланды. Алсак, кандаш тууганчылыктын улуу муунундагы патрилиниялуу системасынын ЛСТда орус тилинде – 6 бирдик, кыргыз тилинде – 7; кичүү муун – 6 бирдик, ал эми кыргыз тилинде – 7; нике боюнча катыштык – 2 бирдик жана кыргыз тилинде 2- бирдик; эки тилдеги социалдык тууганчылык терминдери – 4 бирдиктен; «кудалар» катыштык терминдери – 12 бирдик орус тилинде, кыргыз тилинде – 18, аталыштардан турары белгиленди.

Орус тилинде улуу муундун матронимдери – 4, кыргыз тилинде болгону – 2, кичүү муундун матронимдери орус тилинде – 4, кыргыз тилинде – 2, лексикалык бирдиктерден турары байкалды.

Орус тилинин матримониалдык системасында көптөгөн лексемалар болушу улуу жана кичүү муундардын иерархия боюнча үчүнчү муундан кийин матронимдер **пра-** приставкасынын жардамы менен белгиленет (прабабушка, прапрабабушка, правнучка, праправнучка), ошол эле убакта кыргыз тилинде матримониалдуу системаны «тай» денотатын эске албаганда, өзүнчө терминдер менен белгиленген эмес, себеби кыргыздарда патриархат үстөмдүк кылган.

Орус тилинде кандаш тууганчылык жана кайын-журттук терминдеринин 39 бирдиги, ал эми кыргыз тилинде 45 бирдиги каралып чыкты. 39 жана 45тин бардыгы ФСТта каралган өзөктүү лексемаларга таандык.

Ошентип, орус жана кыргыз тилдериндеги бул микросистемалар жалпысынан бири-бирине дал келет. Изилденип жаткан тилдердеги белгиленген топтордун салыштырма анализи алардын ортосундагы окшоштуктарды да, айырмачылыктарды да табууга мүмкүндүк берди.

7. Тууганчылык шарты боюнча окуучулардын билимин билүү максатында сурамжылоо жүргүзүлдү. Аларга төмөнкүдөй суроолор берилди: 1. Атаңдын атасы ким болот? 2. Эже-синдилердин балдары ким деп аталат? 3. Жетинчи муунга чейинки ата-бабалардын аталыштарын атай аласызбы? 4. Апасынын бир туугандары ким болот? 5. Апасынын атасы ким деп аталат? 6. Кыз менен күйөөнүн ата-энеси бири-бирине карата кимдер? 7. Улуу эжесинин күйөөсү ким болот? 8. Үчүнчү, төртүнчү муундагы балдардын аталыштары кандай? 9. Аялынын үйүндө жашаган эркектин (күйөөсү) ким болот? 10. Эки эженин күйөөлөрү бири-бирине карата кандай?

Сурамжылоого жаштар катышты. Эксперимент жаш муундун кээ бир туугандык терминдерди билбестигин же балким колдонбой турганын

көрсөттү. М.: 1-суроого 99,9%, 2-суроого 80%, 3-суроого 50%, 4-суроого 88%, 5-суроого 90%, 6-суроого 70%, 7-суроого 80%, 8-суроого туура жооп 60%, 9-суроо 50%, 10-суроо 75%.

Ошентип, улуттук маданиятты сактоо үчүн тууганчылыктын шарттарын билүү маселеси актуалдуу экендигине дагы бир жолу ынандык.

Диссертациянын темасы боюнча жарыяланган эмгектердин тизмеси:

1. Мусаева, Ч. Ж. О семантических особенностях терминов родства «муж –күйөө» «примак –күч күйөө» в русском и киргизском языках.[Текст]/ Ч. Ж. Мусаева//Вестник БГУ. №14. 2009. с. 144 - 147 ISBN9967-410-59-0

2. Мусаева, Ч. Ж. О семантике термина «родство» «жена – аялы» в русском и киргизском языках. [Текст]/ Ч. Ж. Мусаева//Кыргыз тили жана адабияты. №15 2009.с. 97 -99 ISBN9967-410-59-0

3. Мусаева, Ч. Ж. Патронимы русского и киргизского языков «ПСП»[Текст]/ Ч. Ж. Мусаева//Сборник материалов межвузовской конференции посвященной 30 летию БГУ. №16 2010.с. 142-144 ISBN9967-410-59-0

4. Мусаева, Ч. Ж. Патронимы русского и киргизского языков «ПМП»[Текст]/ Ч. Ж. Мусаева//Сборник материалов международной научно-практической конференции, посвященной памяти заслуженного деятеля КР док. филолог. наук Орузбаева А. О. КРСУ г.Бишкек, 22-23 апрель 2011.с. 73-76. ISBN 978-9967-05-787-6

5. Мусаева, Ч. Ж. Функционально - семантическое поле киргизского термина «родство» «тай-эне, тай-ата» и о семантике «тай» «төркүн».[Текст]/ Ч. Ж. Мусаева//Вестник БГУ. №3-4. 2015. с. 291-294 I SBN9967-410-59-0

6. Мусаева, Ч. Ж. Функционально - семантическое поле киргизского ТР «бөлө» и его эквивалент в русском языке.[Текст]/ Ч. Ж. Мусаева//Актуальные вопросы образования и науки.№1 (71) 2021 с. 98-101.Архангельск.

7. Мусаева, Ч. Ж. Гиперонимы и гипонимы в патрилинейной системе родственных отношений киргизского и русского языков.[Текст]/ Ч. Ж. Мусаева//Вопросы устойчивого развития общества. № 2 2021. URL <http://nauka20-35.ru/> Editions

8. Мусаева, Ч. Ж. Патрилинейная система родства старшего поколения в русском и киргизском языках. [Текст]/ Ч. Ж. Мусаева//Развитие образования. Т4, № 1 2021г.ИД «Среда» https://phsreda.com/article /97924/discussion_platform

9. Мусаева, Ч. Ж. Патронимы в русском и киргизском языках.[Текст]/ Ч. Ж. Мусаева // Культура и цивилизация. № 1 2021г.ИД "АНАЛИТИКА РОДИС"<http://www.publishing-vak.ru>

10. Мусаева, Ч. Ж. Патрилинейная система родства у младшего

поколения кыргызского языка.[Текст]/ Ч. Ж. Мусаева// Вестник БГУ №1 (55) 2021г. vestnik_bhu@mail.ru

11. Мусаева, Ч. Ж. Функционально-семантическое поле матронимов старшего поколения в русском и киргизском языках.[Текст]/ Ч. Ж. Мусаева// Вопросы устойчивого развития общество № 3 2021г. URL <http://nauka20-35.ru/Editions>

12. Мусаева, Ч. Ж. Функционально-семантическое поле терминов свойства «сваты», «кудалар» в русском и киргизском языках.[Текст]/ Ч. Ж. Мусаева// Вопросы устойчивого развития общество № 5 2021г. URL <http://nauka20-35.ru/Editions>

13. Мусаева, Ч. Ж. Функционально – семантическое поле терминов социального родства «пасынок», «падчерица», «отчим», «мачеха» и о значении лексемы «өгөй» в киргизском языке.[Текст]/ Ч. Ж. Мусаева// Вопросы устойчивого развития общество № 9 2021г. URL <http://nauka20-35.ru/Editions>

14. Мусаева, Ч. Ж. Матримониальная система терминов родства русского и киргизского языков.[Текст]/ Ч. Ж. Мусаева// Вопросы устойчивого развития общество № 11 2021г. URL <http://nauka20-35.ru/Editions>

Мусаева Чынара Жусуповнанын «Орус жана кыргыз тилдериндеги «тууганчылык» маанисиндеги терминдердин функциялык-семантикалык талаасы» атуу 10.02.20. тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: тууганчылык, кайын-журт, патроним, матроним, ностратикалык, гипоним, гипероним, патрилиниялуу, матримониалдуу, лакуна.

Изилдөө объектиси: орус жана кыргыз тилдеринде тууганчылык жана кайын-журтту чагылдырган лексикалык фонд болуп саналат.

Изилдөөнүн предмети: орус жана кыргыз тилдеринде никелешүүдөгү жана жакын жана алыс тууганчылык терминдеринин ортосундагы мамилелердин системасы болуп саналат.

Изилдөөнүн максаты: орус жана кыргыз тилдеринин тууганчылык терминдеринин патрилинейлик жана матримониалдык микросистемаларын аныктоо.

Изилдөөнүн методдору: ар башка системалуу тилдердин лексикалык бирдигин салыштырма-типологиялык анализдөө – негизги методу. Иште тектештирме-тарыхый, синхрондук-баяндоо изилдөө жана компоненттик (семалык) анализ методу колдонулду.

Изилдөөдөн алынган илимий натыйжалар жана анын жаңылыгы: орус жана кыргыз тилдеринин лексикасынын эң маанилүү катмарларынын бири катары тууганчылык жана кайын-журтдук терминдеринин патрилинейлик жана матримониалдык микросистемаларын изилдегенинде; биринчи жолу салыштырма пландагы тууганчылык жана кайын-журтдук терминдеринин бирдиктеринин иштешинин этнолингвистикалык өзгөчөлүктөрү аныкталгандыгында.

Функционалдык-семантикалык талаанын алкагында патрилинейлик жана матримониалдык микросистемалардын иерархиясы ачылып, орнотулгандыгында.

Изилдөөнүн колдонулуш чөйрөсү: бул изилдөөнүн материалдарын жана жыйынтыктарын салыштырма тил илимин, орус жана кыргыз тилдеринин практикалык курсун окутууда жана терминологиялык сөздүктөрдү, маалымдамаларды түзүүдө, котормо иштеринде колдонсо болот, ошондой эле маданият таануучулар жана этнографтар үчүн кызыгуу жаратышы мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

диссертационной работы Мусаевой Чынары Жусуповны на тему: «Функционально-семантическое поле терминов со значением «родство» в русском и кыргызском языках» представленной на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание

Ключевые слова: родство, свойство, патроним, матроним, ностратика, гипоним, гипероним, патрилинейная, матримониальная, лакуна

Объектом исследования: являются лексический фонд, отражающий кровное родство и свойства по браку в русском и кыргызском языках.

Предметом исследования: является система отношений терминов кровного родства и свойства по браку в русском и кыргызском языках.

Основной целью: является выявление патрилинейной и матримониальной микросистемы терминов кровного родства и свойства русского и кыргызского языков.

Метод исследования: основным методом является сопоставительно-типологический анализ лексических единиц разносистемных языков. В работе применены также приемы сравнительно-исторического, синхронно-описательного, исследования и метод компонентного (семного) анализа.

Полученные результаты исследования и его новизна: заключается в том, что в ней исследована патрилинейная и матримониальная микросистема терминов кровного родства и свойства как один из важнейших пластов лексики русского и кыргызского языков; впервые определены этнолингвистические особенности функционирования единиц терминов кровного родства и свойства в сопоставительном плане.

Выявлена и установлена иерархия патрилинейной и матримониальной микросистемы в рамках функционально-семантического поля.

Область применения: материалы и результаты настоящего исследования могут быть использованы в преподавании сопоставительного языкознания, практического курса русского и кыргызского языков и составлении терминологических словарей, справочников, переводческой работе, а также могут представлять интерес для культурологов и этнографов.

SUMMARY

dissertation work by Musaeva Chynara Zhusupovna on the topic: "Functional-semantic field of terms with the meaning of" kinship "in the Russian and Kyrgyz languages" submitted for the degree of candidate of philological sciences in specialty 10.02.20 - comparative-historical, typological and comparative linguistics

Key words: kinship, property, patronim, matronim, nostratic, hyponym, hypernym, patrilineal, matrimonial, lacuna

The object of the study: are the lexical fund, reflecting consanguinity and properties by marriage in the Russian and Kyrgyz languages.

The subject of the study: is the system of relations between the terms of consanguinity and property by marriage in the Russian and Kyrgyz languages.

The main goal: is to identify the patrilineal and matrimonial microsystem of the terms of consanguinity and the properties of the Russian and Kyrgyz languages.

Research method: the main method is a comparative-typological analysis of lexical units of heterogeneous languages. The work also uses the techniques of comparative-historical, synchronous-descriptive, synchronous-comparative and the method of component (seminal) analysis.

The obtained results of the research and its novelty: lies in the fact that the terms of kinship as one of the most important layers of the vocabulary of the Russian and Kyrgyz languages in the synchronous-comparative aspect are investigated in it; An attempt was made to determine the peculiar functional-semantic fields of the terms of consanguinity of the vocabulary of the Russian and Kyrgyz languages, the patterns of the presence of explicit and implicit semantic components in the hierarchical structure of the meanings of the terms of kinship included in certain functional-semantic fields were identified and characterized.

Scope: the materials and results of this research can be used in teaching comparative linguistics, a practical course in the Russian and Kyrgyz languages and compiling terminological dictionaries, reference books, translation work.

Ченеми 60x84 1/16.
Көлөмү 1,5 б.т. Кагаз офсет.
Офсеттик басуу. Нускасы 100.

ЖИ «Сарыбаев Т.Т.»
Бишкек ш., Манас к., 101
т. 0 708 058 368